

meer dan de houding der regeering verdedigen te midden der troebelen en ontkende beslist dat er „gemis aan rechtsveiligheid” bestond.

Ook nu bracht het kamerdebat de zaak niets verder.

HOOFDSTUK XIV.

De grondwetsherziening van 1887 en het Hoofdstuk

„Van de godsdienst”.

Nadat de pogingen van het ministerie-van Lynden van Sandenburg om de herziening van het kiesrecht aan de grondwetsherziening te doen voorafgaan, waren mislukt, en dit kabinet om die reden zijn ontslag had gevraagd, trad, nadat de koning dit verzoek had ingewilligd, op 23 April 1883 het kabinet-Heemskerk op. Terstond stelde het den koning voor eene staatscommissie voor grondwetsherziening te benoemen, samengesteld uit personen van verschillende politieke denkwijze. Bij koninklijk besluit van 11 Mei 1883 werd die commissie benoemd. Zij bestond uit de heeren: Mr. J. Heemskerk, minister van Binnenlandsche zaken, lid en voorzitter; Mr. J. T. Buys, hoogleeraar te Leiden, lid en ondervoorzitter, en verder als leden: Mr. A. van Naamen van Eemnes, lid van de eerste kamer; Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheyen, lid van de eerste kamer; Mr. E. J. J. B. Cremers, lid van de eerste kamer; Jhr. Mr. C. J. C. H. van Nispen tot Sevenaer, lid van de tweede kamer; Jhr. Mr. J. Roëll, lid van de tweede kamer; Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, lid van de tweede kamer; Mr. G. de Vries Az., lid van den raad van state; J. W. Binkes, schout-bij-nacht; J. M. van der Star, generaal-majoor, chef van den generalen staf; Mr. B. J. Linteloo baron de Geer van Jutphaas, hoogleeraar te Utrecht; Mr. B. D. H. Tellegen, hoogleeraar te Groningen; Mr. T. M. C. Asser, buitengewoon hoogleeraar te Amsterdam; Mr. A. J. W. Farncombe Sanders, oud-provinciaal-inspecteur van het lager onderwijs te Utrecht; Jhr. Mr. G. J. T. Beelaerts van Blokland, referendaris aan het departement van justitie. Als secretarissen waren aan haar toegevoegd de heeren: Mr. A. R. Arntzenius, referendaris aan het departement van binnenlandsche zaken en Mr. A. J. graaf van Randwijck, referendaris bij den raad van state.

Ongeveer acht maanden na hare benoeming, namelijk den 25^{en} Januari 1884, werd door de commissie haar verslag uitgebracht.

Naar het gevoelen der commissie moest de herziening van het zesde hoofdstuk „Van de godsdienst” slechts een zeer ondergeschikte plaats innemen. In de algemeene inleiding werd er zelfs in het geheel niet over gesproken, behoudens deze korte opmerking omtrent het *behoud* van een financieel verband tusschen den staat en de kerkgenootschappen, dat men tot de ervaring was gekomen, dat, welke gebreken het bestaande artikel ook mochten aankleven, toch voor

geen enkel voorstel tot wijziging daarvan eene meerderheid zou zijn te verkrijgen. Daarom had men het op dat hoofdpunt onveranderd gelaten.

Slechts op drie van de zeven artikelen in dat hoofdstuk stelde de commissie wijzigingen voor. Die op artikel 166 betrefte alleen eene redactie-wijziging, die beoogde de woorden van dat artikel meer in overeenstemming te brengen met uitdrukkingen, die elders in de grondwet gebruikt worden. Daarom veranderde men „burgerschapsregten” in „staatkundige regten”, en „waardigheden, ambten en bedieningen” in „openbare betrekkingen”. Ingrijpender was de verandering, die op artikel 167 alinea 2 werd voorgesteld. Men had om tweeërlei reden de bestaande bepaling afgekeurd. Allereerst omdat zij tot zóó groot verschil van gevoelen aanleiding had gegeven, dat er te haren aanzien groote rechtsonzekerheid was ontstaan. En ten andere omdat de beslissing of godsdienstoefeningen buiten gebouwen en besloten plaatsen geoorloofd zijn, niet moet afhangen van de vraag of zij in 1848 waren toegelaten, waarop het „thans” in alinea 2 van artikel 167 doelt. Men meende dat het antwoord op de vraag of zij zullen worden toegelaten alleen beheerscht moet worden door dat op die andere vraag, of daaruit gevaar kon ontstaan voor de openbare orde en rust. Is dit laatste het geval, dan moet de overheid, ter voorkoming van rustverstoring, bevoegd zijn zoodanige godsdienstoefeningen aan beperkende bepalingen te onderwerpen of desnoods te beletten. Wegens het bijzonder karakter dier godsdienstoefeningen achtte men het echter minder raadzaam het gewoon politiegezag daartoe bevoegd te verklaren. Men wenschte derhalve aan den wetgever de aanwijzing dier macht over te laten en stelde voor de tweede alinea aldus te lezen: „Buiten de gebouwen en besloten plaatsen wordt alle openbare godsdienstoefening toegelaten, behoudens de bevoegdheid der overheid, bij de wet aan te wijzen, om in het belang der openbare orde en rust de uitoefening van dat regt te beletten, of aan beperkende bepalingen te onderwerpen”.

De commissie stelde voor om, mocht deze wijziging in de grondwet worden opgenomen, in een additioneel artikel te bepalen, dat, zoolang de daarin bedoelde wet niet tot stand was gekomen, openbare godsdienstoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen alleen dáár geoorloofd zou zijn, waar zij in 1848 naar de wetten en reglementen was toegelaten. Ontbrak eene dergelijke bepaling, dan toch zou, na de herziening der grondwet, de daarbij toegekende vrijheid bestaan, ook al ware de overheid nog niet aangewezen, die hier voor de openbare orde moet zorgen.

Het is duidelijk dat de nieuwe tweede alinea veel meer vrijheid schonk voor het houden van processies en openbare godsdienstoefeningen dan de oude. In beginsel stonden beide eigenlijk tegenover elkander. In de oude werd elke openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen verboden, behalve waar zij

in 1848 naar de wetten en reglementen was toegelaten ; in de nieuwe werden zij alle toegelaten, behoudens het recht der overheid om ze in het belang der openbare orde en rust te beletten of aan beperkende bepalingen te onderwerpen. Eenigszins vreemd is de redeneering, dat de overheid, die hierover beslist, niet het gewoon politiegezag mag zijn, terwijl toch de wetgever alle vrijheid heeft om haar als zoodanig aan te wijzen.

De derde wijziging, die de commissie voorstelde, was die op artikel 168. Zooals wij echter reeds opmerkten, liet men het op het hoofdpunt onveranderd. Men wenschte namelijk aan de godsdienstige gezindheden en hare leeraars voor het vervolg niet te onthouden, wat hun op grond van het voorschrift der eerste en op grond van de aanwijzing der tweede alinea van artikel 168 der grondwet wordt uitgekeerd. Men lichtte dit toe door de verklaring dat men, ten aanzien van de uitkeeringen in de eerste alinea, tot op zekere hoogte van verkregen recht kon spreken, en dat men, ten aanzien van die, volgens de tweede alinea gedaan, een beroep op de billijkheid kon doen. Maar daarnaast werd de regel vastgesteld, dat voortaan het verstrekken van gelden uit de publieke kassen van het rijk, de provinciën, de gemeenten en de water- en veenschappen uitdrukkelijk zou worden verboden. Ter verdediging daarvan werd het argument aangevoerd, dat in vorige jaren bij de kamerdebatten reeds zooveel dienst had gedaan, namelijk dat uitgaven voor den eeredienst vallen buiten het gebied der huishouding van publiekrechtelijke lichamen en het niet vrij van bedenking is, de gelden die alle zonder onderscheid van godsdienst als belasting opbrengen, aan eenige kerkelijke gezindte toe te leggen. In de commissie hadden de liberalen en anti-revolutionairen, die op geenerlei wijze versterking der financiëele banden tusschen staat en kerk wilden, gezegevierd.

De eerste alinea zou dientengevolge aldus luiden : „De traktementen, pensioenen en andere inkomsten van welken aard ook, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars genoten wordende, en op de begrooting der uitgaven van het Rijk voor het dienstjaar . . . (dit zou worden het jaar waarin de wijziging der grondwet tot stand kwam) uitgetrokken, blijven aan deze gezindheden verzekerd.”

Men vergat echter niet, dat er buiten de op rijksbegrooting voorkomende uitkeeringen nog andere zijn, die, daarmede in aard en oorsprong overeenkomende, door sommige gemeenten als Kampen, Deventer en Zwolle worden versterkt en die in artikel 136 van de grondwet van 1814 onder de „plaatselijke inkomsten” worden begrepen, waarvan de voldoening ook door de grondwet van 1848 is verzekerd. Met het oog daarop, stelde men een tweede alinea op, die aldus luidde : „Ditzelfde geldt van uitkeeringen in de vorige zinsnede omschreven, die over vermeld jaar van wege eenige gemeente als in het beheer gebleven van voormalige geestelijke goederen of fondsen hebben plaats gehad.” Terwijl men alzoo ook op dit punt den

bestaanden toestand wilde handhaven, werd echter uitdrukkelijk vermeld, dat men daarbij omtrent de rechtmatigheid van het bezit der goederen, die de bedoelde gemeenten aan zich getrokken hebben, of omtrent de vraag in hoeverre de staat daarop recht mocht hebben, niets besliste. Men wilde voorzichtig zijn.

Eindelijk kwam dan de derde zinsnede, waarin verboden werd, boven de sommen in artikel 171 nieuw (oud 168) vermeld, uit eenige openbare kas gelden ten behoeve van den eeredienst beschikbaar te stellen. Alleen zonderde men de uitkeeringen uit, die geschieden krachtens op dat oogenblik wettig bestaande verplichtingen. Men achtte de opname dier uitzondering noodig, ten opzichte van die uitkeeringen, welke berusten op een publiekrechtelijken grond, zooals ten aanzien van sommige waterschappen het geval is, waaraan bij de hun verleende concessie tot bedijking de verplichting tot het verstrekken van eene uitkeering aan de kerk is opgelegd. De alinea zou dus alzoo luiden: „Boven de sommen, in dit artikel vermeld, worden behoudens de op 1 Januari . . . (dit zou worden het jaar waarin de wijziging der grondwet tot stand kwam) wettig bestaande verplichtingen uit geenerlei openbare kas gelden ten behoeve van de eeredienst beschikbaar gesteld.” Eindelijk had dus het oude denkbeeld van van Delden om een fixum vast te stellen en geen enkelen nieuwen geldelijken band meer aan te leggen, althans in de grondwetscommissie, de overwinning behaald.

Niet alle leden der commissie bleken zich echter met het stelsel van het nieuwe artikel 171 (oud art. 168) te kunnen vereenigen. De roomsch-catholiek, de heer van Nispen tot Sevenaer, ging het veel te ver; den heeren de Savornin Lohman, de Geer van Jutphaas en Farncombe Sanders ging het niet ver genoeg. De heer Beelaerts van Blokland nam een van beiden afwijkend, zelfstandig standpunt in, dat in hoofdzaak herinnerde aan het denkbeeld, eertijds door Dr. Kuyper in 1874 bepleit, hoewel met een sterke afwijking, die Dr. Kuyper niet gemakkelijk zou hebben geaccepteerd.

De heer van Nispen verklaarde zich niet te kunnen ontveinzen, dat de slotbepaling van artikel 171, waarbij verboden werd uit eenigerlei openbare kas gelden ten behoeve van den eeredienst beschikbaar te stellen, aan de herziening een *anti-godsdienstig character* gaf. Alles zou uit de openbare kas mogen worden gesubsidieerd, zelfs schouwburgen en andere instellingen van vermaak, maar alleen wat den godsdienst betreft, zou er een verbod bestaan. Dit achtte hij onredelijk. Eenzelfde standpunt hadden trouwens de roomsch-catholieken steeds in de kamer bij de bespreking van de beteekenis van alinea 2 van artikel 168 ingenomen.

Lijnrecht daartegenover stonden de heeren Lohman en de Geer eenerzijds en de heer Farncombe Sanders anderzijds. Laatstgenoemde, uitgaande van de overtuiging dat men, omtrent de hoogste vraagstukken op het gebied van den godsdienst, steeds in denkwijze

en gevoel zal blijven verschillen, meende dat de grondwet daarom te dien aanzien niets moet bepalen dan alleen dat zij waarborgen geeft voor de vrijheid van godsdienst. Alles wat dus de geldelijke betrekking van den staat tot de kerkgenootschappen raakt, is dàar niet op zijne plaats. Want de strijd, die daarover onvermijdelijk is, behoort op het gebied der gewone wetgeving te worden gestreden. Tot eenzelfde slotsom kwamen de heeren de Geer en Lohman, al was het op andere gronden. Ook zij wenschten de regeling van al wat op de uitbetaling aan de kerkgenootschappen betrekking heeft aan den gewonen wetgever op te dragen, met inachtneming van de beginselen van gelijkheid voor de wet en vrijheid van godsdienstige meening.

In de motiveering herkennen wij vroegere uitspraken van den heer Lohman. In ons land, waar kerkformatie vrij is en de overheid zich uit beginsel van elke rechtstreeksche of zijdelingsche bemoeiing met de kerk onthoudt, is geldelijke ondersteuning van kerken onmogelijk. Want ondersteunt zij *allen* die kerken stichten, dan zal de schatkist dit niet kunnen lyden, doet zij het *enkele* kerken, dan verbreekt zij de rechtsgelijkheid en is zij in strijd met de grondwet. De genoemde heeren konden zich dan ook geheel vereenigen met de woorden in het verslag dat „uitgaven voor den eeredienst buiten het gebied vallen van publiek-rechtelijke lichamen”. Maar hun grief tegen de meerderheid der commissie bestond hierin, dat zij in haar geconcipeerd artikel 171 zelf van dat beginsel is afgeweken, door de verklaring dat de kerkgenootschappen uit de staatskas moeten blijven ontvangen wat zij tot dusverre hebben genoten. De consequentie ervan eischt veeleer, dat de subsidies, eenmaal toegekend krachtens staatsrechtelijke beginselen, die nu niet meer worden gehuldigd, geheel vervallen. Bovendien vonden zij het voorstel der commissie afkeurenswaardig, nu de uitkeeringen, die overblijven, niet geschieden aan de gemeenten die er behoefte aan hebben, maar aan die, welke op een willekeurig gekozen tijdstip (1814 of later) in het genot daarvan waren, ook al hebben zij nu bijna geheel opgehouden te bestaan. Niet minder onbillijk achtten zij de verandering van de tweede alinea van artikel 168 in de derde van het nieuwe artikel 171, omdat ten gevolge daarvan de gemeenten, die tot op heden van staatswege werden voorgetrokken, altijd in dat privilege blijven gehandhaafd, terwijl alle overige daarvan verstoken blijven. Om al deze redenen konden zij met het voorstel der commissie niet medegaan.

Het liefst zouden zij ook — overeenkomstig Dr. Kuyper's wensch van 1874 naar royement en in de lijn van het door hen op den voorgrond gesteld beginsel — daartegenover eenvoudige schrapping van het geheele artikel hebben voorgesteld, met eene overgangsbepaling, strekkende 1°. tot verzekering van de traktementen aan de titularissen, die ze op dat oogenblik genoten en 2°. tot het verleenen van een termijn aan de gemeenten, ten einde zich langzamerhand op den

en gevoel zal blijven verschillen, meende dat de grondwet daarom te dien aanzien niets moet bepalen dan alleen dat zij waarborgen geeft voor de vrijheid van godsdienst. Alles wat dus de geldelijke betrekking van den staat tot de kerkgenootschappen raakt, is dàar niet op zijne plaats. Want de strijd, die daarover onvermijdelijk is, behoort op het gebied der gewone wetgeving te worden gestreden. Tot eenzelfde slotsom kwamen de heeren de Geer en Lohman, al was het op andere gronden. Ook zij wenschten de regeling van al wat op de uitbetaling aan de kerkgenootschappen betrekking heeft aan den gewonen wetgever op te dragen, met inachtneming van de beginselen van gelijkheid voor de wet en vrijheid van godsdienstige meening.

In de motiveering herkennen wij vroegere uitspraken van den heer Lohman. In ons land, waar kerkformatie vrij is en de overheid zich uit beginsel van elke rechtstreeksche of zijdelingsche bemoeiing met de kerk onthoudt, is geldelijke ondersteuning van kerken onmogelijk. Want ondersteunt zij *allen* die kerken stichten, dan zal de schatkist dit niet kunnen lijden; doet zij het *enkele* kerken, dan verbreekt zij de rechtsgelijkheid en is zij in strijd met de grondwet. De genoemde heeren konden zich dan ook geheel vereenigen met de woorden in het verslag dat „uitgaven voor den eeredienst buiten het gebied vallen van publiek-rechtelijke lichamen.” Maar hun grief tegen de meerderheid der commissie bestond hierin, dat zij in haar geconcipeerd artikel 171 zelf van dat beginsel is afgeweken, door de verklaring dat de kerkgenootschappen uit de staatskas moeten blijven ontvangen wat zij tot dusverre hebben genoten. De consequentie ervan eischt veeleer, dat de subsidies, eenmaal toegekend krachtens staatsrechtelijke beginselen, die nu niet meer worden gehuldigd, geheel vervallen. Bovendien vonden zij het voorstel der commissie afkeurenswaardig, nu de uitkeeringen, die overblijven, niet geschieden aan de gemeenten die er behoefte aan hebben, maar aan die, welke op een willekeurig gekozen tijdstip (1814 of later) in het genot daarvan waren, ook al hebben zij nu bijna geheel opgehouden te bestaan. Niet minder onbillijk achtten zij de verandering van de tweede alinea van artikel 168 in de derde van het nieuwe artikel 171, omdat ten gevolge daarvan de gemeenten, die tot op heden van staatswege werden voorgetrokken, altijd in dat privilege blijven gehandhaafd, terwijl alle overige daarvan verstoken blijven. Om al deze redenen konden zij met het voorstel der commissie niet medegaan.

Het liefst zouden zij ook — overeenkomstig Dr. Kuyper's wensch van 1874 naar royement en in de lijn van het door hen op den voorgrond gesteld beginsel — daartegenover eenvoudige schrapping van het geheele artikel hebben voorgesteld, met eene overgangsbepaling, strekkende 1°. tot verzekering van de traktementen aan de titularissen, die ze op dat oogenblik genoten en 2°. tot het verleen van een termijn aan de gemeenten, ten einde zich langzamerhand op den

boeken voor de nationale schuld. In zooverre kwam hij in Kuyper's schuitje, die, toen hij uit utiliteit het royements-voorstel prijs-gaf, ook de liquidatie aanbeval. Maar verder wilde hij de wetgevende macht niet gemoeid zien in de financiëele verhoudingen tusschen staat en kerk. Ontstond er scheuring en beweerde elk deel voor zich de oude, ware kerk en daarmede rechthebbende op de deze toekomende gelden te zijn, zoo moest de rechter dezen, gelijk iederen anderen, rechtsstrijd beslissen. Voor hen die uit anderen hoofde uit het kerkverband treden, is het niet onbillijk dat hun niets van deze gelden toekomt, omdat de leden van een zedelijk lichaam bij hunne uit-treding geen aanspraak hebben op de eigendommen van dat lichaam. Daarentegen had de heer Beelaerts eene bijzondere bepaling willen maken tot uitkeering van gelden aan de christelijk-gereformeerden wegens de bijzondere omstandigheden, waaronder zij zich van de hervormde kerk hadden afgescheiden en de bejegening, hun door den staat aangedaan, doch had hiervan afgezien na kennisneming van de verklaringen van de voornaamste organen dier kerk, dat zij eene geldelijke uitkeering voor hunne kerk noch verlangden noch zouden mogen aannemen.

De heer Beelaerts erkende dat aan zijn voorstel één schaduwzijde voor de kerkelijke gezindheden kleefde. Het thans aan haar door de grondwet geopende uitzicht op verhooging van uitkeering zou haar voortaan zijn ontkomen. Daartegenover stond evenwel het voordeel, dat zij meerder zekerheid zouden hebben op het behoud van het tot dusver uitgekeerde.

Was de anti-revolutionnaire partij dus kennelijk op dit punt verdeeld, ook van de liberalen, wier woordvoerder in dezen zeker niet de heer Farncombe Sanders kon worden geacht, liet zich dit verwachten. De roomschen bleven ongetwijfeld vóór de beginselen van het oude artikel 168 gunstig gestemd.

Een belangrijke strijd scheen dus aanstaande. De uitkomst heeft echter niet aan die verwachting beantwoord.

Toen den 18^{en} Maart 1885 twaalf voorstellen van wet betreffende verandering der grondwet bij koninklijke boodschap werden ingediend, bleek dat het ministerie-Heemskerk zeer weinig genegen was in het hoofdstuk „Van de godsdienst” ingrijpende veranderingen te maken.

Evenals de staatscommissie liet het de artikelen 164, 165, 169 en 170 onaangetast. In artikel 166 bracht het de wijzigingen aan, die de commissie had voorgesteld. Het zou dus luiden : „De belijders der onderscheidene godsdiensten genieten allen dezelfde burgerlijke en staatkundige regten en hebben gelijke aanspraak op het bekleeden van openbare betrekkingen”. Maar waar het de gewichtige veranderingen van de artikelen 167 en 168 betref, volgde het noch het spoor der commissie noch dat dergenen, die afzonderlijke nota's hadden ingediend. Het ministerie-Heemskerk wenschte artikel 167 zoo goed als onveranderd te laten. Ter

verduidelijking wilde het slechts de slotwoorden: „waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten” veranderen in: „waar zij in 1848 naar de wetten en reglementen was toegelaten”. Moeilijkheden toch leverde het artikel niet op, daar niet bezwaarlijk viel uit te maken, in verband met de jurisprudentie van den hoogen raad omtrent het tweede lid van artikel 167, welke openbare godsdienstoefeningen destijds buiten besloten plaatsen geoorloofd waren. Bovendien wordt toch algemeen bij dit onderwerp niets anders verlangd dan hetgeen in gebruik is te behouden op den voet van *uti possidetis*. Daarentegen meende het ministerie, dat aan het tot stand komen van eene wet, gelijk de commissie verlangde, waarbij de overheid zou worden aangewezen, die bevoegd zou zijn om in het belang der openbare orde en rust het houden van openbare godsdienstoefeningen buiten gebouwen en besloten plaatsen te beletten of aan beperkende bepalingen te onderwerpen, groote bezwaren verbonden zijn. Ten gevolge dier overwegingen handhaafde het, behoudens de aangegeven verduidelijking, de oude redactie.

Ten aanzien van artikel 168 ging het in zooverre met de voorstellen der commissie mede, dat het de uitkeeringen, die gedaan waren, wenschte te handhaven, omdat men met betrekking tot die van de eerste alinea tot op zekere hoogte van verkregen recht kan spreken en met betrekking tot die van de tweede alinea een beroep op de billijkheid mag gedaan worden. Het zou het afkeurenswaardig vinden deze aan de godsdienstige gezindheden en hare leeraars te ontnemen. In zooverre verzette het zich tegen het streven van de heeren de Geer en Lohman. Maar niet minder beslist verzette het zich tegen het voorstel der commissie om voortaan het beschikbaar stellen van gelden uit openbare kassen voor eventueele behoeften van den eeredienst te verbieden. Het kan toch b.v. bij het stichten van een nieuw dorp, in het belang der ingezetenen, die zich daár gaan vestigen, noodig zijn, aan kerkleeraars eene vroeger onbekende toelage te geven of voor de stichting van kerkgebouwen subsidie toe te staan. Er moet daartoe althans vrijheid in de grondwet worden gelaten. Het ministerie stond hierin sterk tegenover de commissie, omdat in de kamer van allerlei zijde, ook waar men de toepassing van art. 168 al. 2 afkeurde, toch steeds was gewezen op het belang dat de staat, bij de vestiging van nieuwe gemeenten, bij de stichting van eene predikantsplaats en een kerkgebouw kon hebben. Het ministerieel ontwerp verwierp daarom de door de commissie voorgestelde derde alinea van haar nieuw artikel 168, al. 1. Ook achtte Heemskerk de tweede voorgestelde alinea onaanvaardig, omdat de thans bestaande verplichtingen van sommige gemeenten tot uitkeering van predikantstraktementen of andere gelden voor kerkelijke doeleinden toch ook werden erkend, al spreekt de grondwet er niet van.

De eenige beperking, die het ministerie in het tegenwoordig artikel 168 wenschte aan te brengen, was de schrapping van de

tweede alinea. Daarin toch lag, volgens de meening van Heemskerk, die zich in dat opzicht aan de vroegere ministers van der Maesen de Sombreff en van Lynden van Sandenburg aansloot, een soort van aanspraak op nieuwe uitkeeringen, of liever het legde een zedelijke plicht op om in elke begrooting eene som van dergelijke uitgaven te brengen. En hieromtrent meende het dat algeheele vrijheid moest gelaten worden. De minister moest in geval van behoefte een post voor een predikantstraktement op de begrooting kunnen brengen, zonder dat in het algemeen de grondwet daartoe drong. In het ministerieel ontwerp bestond diensvolgens artikel 168 slechts uit één lid, hetwelk aldus luidde : „De traktementen, pensioenen, en andere inkomsten, van welken aard ook, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars genoten wordende en op de begrooting der uitgaven van het rijk voor het dienstjaar 1884 uitgetrokken, blijven aan die gezindheden verzekerd”. Uit dit alles blijkt, dat de regeering niet genegen was, ingrijpende wijzigingen in dit hoofdstuk te brengen. Door de weglating van de tweede alinea, gepaard met de vrijheid om toch in bijzondere gevallen subsidie te kunnen verleen, had zij ongetwijfeld de kansen van de aanneming van haar artikel verhoogd en het behoud van wat tot dusverre werd uitgekeerd zoo goed als verzekerd.

Bij het onderzoek van hoofdstuk VI in de afdeelingen der tweede kamer bleek eigenlijk slechts bij de bespreking van het voorstel tot wijziging van artikel 168 van diepgaand verschil. Wat artikel 167 aangaat kon de groote meerderheid zich met het regeeringsvoorstel vereenigen ; slechts enkele leden verklaarden zich voor dat der staatscommissie. Maar vooral lokte de bespreking van artikel 168 discussie en wrijving van gedachten uit.

Hoewel velen zich tegen het regeeringsvoorstel kantten, vooral omdat het den geldelijken band tusschen den staat en de kerkgenootschappen versterkte, was men zeer verdeeld ten aanzien van het antwoord op de vraag, welk standpunt de grondwetgever dan in dezen moet innemen.

In de eerste plaats meenden velen, dat de van ouds gevestigde kerkgenootschappen zonder twijfel verkregen rechten konden doen gelden, gegrond op het feit dat bezittingen, uitsluitend ten behoeve van den eeredienst afgestaan en rechtmatig aan hen toebehoorende, hun op verschillende tijdstippen door den staat eigenmachtig ontnomen en zodoende aan hare bestemming onttrokken zijn. Alleen op dien grond en dus wel degelijk bij wijze van restitutie is de bestaande regeling, op hoe onvolledige en gebrekkige wijze zij ook heeft plaats gehad, in 1815 vastgesteld. De staat heeft bijgevolg niet het recht, de eenmaal toegestane gelden aan de kerkgenootschappen te onthouden. De meesten dezer leden wilden dan ook het bestaande artikel gehandhaafd zien.

Ten tweede was er een gedeelte dat, staande op het standpunt der genoemde leden, niet afkeerig was van de solutie, door den heer

Beelaerts in zijn nota aangegeven, om den staat die verkregen rechten door middel van kapitaliseering te doen afkopen.

In de derde plaats wenschten enkelen dat de thans genoten wordende traktementen, pensioenen enz. aan de tegenwoordige leeraars zouden blijven verzekerd, maar overigens aan de kerkelijke gemeenten een termijn werd gesteld om zich langzamerhand op de intrekking der geldelijke ondersteuning van staatswege voor te bereiden.

Ten vierde werden er leden gevonden, die, erkennende dat in sommige provinciën de staat belangrijke goederen der kerk tot zich genomen heeft, oordeelden dat het niet aanging zonder meer den geldelijken band met de kerk te verbreken, en dan ook met de heeren de Geer en Lohman de regeling aan den gewonen wetgever wilden opdragen en in afwachting daarvan den bestaanden toestand wilden handhaven.

Ten vijfde waren er verdedigers van het regeeringsvoorstel. Voor dat der staatscommissie scheen de voorliefde niet groot.

Blijkt hieruit dat het verschil van gevoelens over het standpunt, dat de grondwetgever in dezen moest innemen, groot was, niet minder sterk liepen de gevoelens hier velen uiteen, die den gewonen wetgever, in den geest van de heeren de Geer en Lohman, wilden laten beslissen.

Door sommigen, die het beginsel wilden vooropstellen, dat de kerkgenootschappen elk voor zichzelf hadden te zorgen, werd de volgende redactie aan de hand gedaan: „De godsdienstige gezindheden voorzien in hare eigene behoeften en eeredienst. De geldelijke betrekkingen, thans nog tusschen haar en den Staat bestaande, worden geregeld bij de wet, met dien verstande dat, in afwachting daarvan, de thans door haar van Rijkswegen genoten ondersteuning wordt gehandhaafd. De pensioenen, eenmaal toegekend, ondergaan geene vermindering”.

Tegen deze redactie rezen verschillende bezwaren. Sommigen keurden af dat geen andere inkomsten dan pensioenen werden gewaarborgd, zelfs geen traktementen. Anderen wilden bovendien de gelegenheid openlaten om de uitkeering beter te regelen. Weer anderen wenschten niet van „godsdienstige gezindheden”, maar van „kerkelijke gemeenten” gesproken te zien. Ten gevolge hieropmerkingen werd een andere redactie aanbevolen, welke aldus luidt: „De traktementen, welke door de onderscheidene kerkelijke gemeenten of hare leeraars genoten worden en op de begrooting der rijksuitgaven voor het dienstjaar 1884 zijn uitgetrokken, blijven aan die gemeenten verzekerd. De pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, tot nu toe genoten wordende, worden bij de wet geregeld.” Weer anderen wilden op niets anticiperen en alles laten zooals het was, zoolang de wijze van uitkeering niet nader bij de wet was geregeld en stelden deze redactie voor: „Zoolang de wijze van uitkeering niet nader bij de wet is geregeld, blijven de traktementen,

pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars genoten wordende, op den voet waarop zij bij de begroting der uitgaven van het Rijk voor het dienstjaar 1884 zijn uitgetrokken, aan die gezindheden verzekerd." Maar er waren leden, die hoewel genegen den status quo te behouden, toch in geen geval, zooals in het oude grondwetsartikel en in de even genoemde redactie, de rechthebbenden, namelijk de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars, wilden zien aangewezen, en daarom van hunnen kant de voorkeur gaven aan deze redactie : „De gelden voor de traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, ten behoeve van den openbaren eeredienst, tot een bedrag als op de begroting der uitgaven van het Rijk voor het dienstjaar 1884 uitgetrokken, blijven voor dat doel verzekerd, volgens regelen te stellen bij de wet." Zij die dit voorstelden, wilden dan tevens de alinea's 2 en 3 van het voorstel der staatscommissie overnemen en, gelijk deze, den bestaanden toestand bij eene additioneele bepaling voorloopig handhaven.

Tegen deze drie laatste redacties werd echter van onderscheiden kant één gemeenschappelijk bezwaar aangevoerd. Men kwam er tegen op, dat zij alle, althans voorloopig, de uitkeeringen wilden verzekeren bij de begroting van 1884 uitgetrokken. Dat ging veel verder dan het tegenwoordig artikel 168, dat slechts de uitkeeringen van het jaar 1815 waarborgt, en men zag niet in, waarom men de vrijwillige uitkeeringen, tusschen 1815 en 1884 gedaan, door een grondwettelijk voorschrift ook voor de toekomst verplichtend zou maken. Van die zijde stelde men dus voor te lezen : „De inkomsten, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars in 1815 genoten, blijven aan die gezindheden verzekerd. Zoolang omtrent de wijze van uitkeering dier inkomsten of omtrent de later toegekende inkomsten geene andere regeling bij de wet is vastgesteld, worden zij uitgekeerd op den voet, waarop zij bij de begroting der uitgaven van het Rijk voor het dienstjaar 1884 zijn uitgetrokken." Maar ook deze redactie was anderen nog te mild. Zij wenschten ook niet in de grondwet vast te leggen dat de inkomsten, sinds 1815 genoten, zouden verzekerd blijven en stelden daarom voor : „Zoolang omtrent de uitkeering en verdeeling geene nadere wettelijke regeling is vastgesteld, blijven de traktementen, pensioenen en andere inkomsten van welken aard ook, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars in 1815 genoten wordende, aan die gezindheden verzekerd." En naast deze zes verschillende redacties stonden nog die der staatscommissie en der regering. Welk een doolhof van tegenstrijdige gevoelens ! Allerlei principieele kwesties werden onopgelost gelaten. Zal de grondwet eenige uitkeering verzekeren of geen enkele ? En zóó zij eenige verzekert, welke zal het zijn ? Die van 1815 of van 1844 ? En zoo het die van 1884 is, zal zij alleen betrekking hebben op traktementen en niet

op pensioenen en andere inkomsten, zoodat omtrent deze laatste niet door den grondwetgever, maar door den gewonen wetgever zal worden beslist? Of zal men omgekeerd alleen omtrent de pensioenen den grondwetgever laten beslissen, dat deze, eenmaal toegekend, geene vermindering ondergaan? Zal men in de grondwet de recht-hebbenden al of niet noemen? Zoo ja, zal men dan „de kerkelijke gemeenten” vermelden of „de godsdienstige gezindheden” of „de godsdienstige gezindheden of hare leeraars”? Of zal men het oude artikel 168 behouden, maar dan met of zonder de tweede alinea? Al deze vragen werden verschillend beantwoord; allerlei gevoelens kruisten elkander. De regeering deed bij zulk een stand van zaken verstandig, dat zij in beginsel haar voorstel handhaafde.

Zij bleef van meening dat de inkomsten, die aan de godsdienstige gezindheden en hare leeraars zijn gewaarborgd en die wel niet alle op strikt recht, veel minder op burgerlijk recht berusten, maar op gronden van billijkheid, in verband met hetgeen in verschillende deelen van het land met de geestelijke goederen is gebeurd, in het publiek recht zijn opgenomen, daarin hunne plaats moeten behouden. Terugkeer tot de uitkeeringen van 1815, met intrekking van alles wat sedert dien tijd is toegestaan, zou ook zeer onbillijk zijn, te meer nu de vermeerdering dier uitkeeringen met veel spaarzaamheid geschied is. Daarom handhaafde zij haar voorstel. Alleen bracht zij daarin eene kleine wijziging, omdat, ook bij handhaving van de bestaande verhoudingen, het cijfer der uitkeeringen kan veranderen. Zoo kan b.v. voor kinder- en academiëgelden, voor reis- en verblijfkosten en voor pensioenen meer of minder noodig zijn dan thans wordt uitgegeven. Aan den anderen kant zijn er uitgaven, die slechts tijdelijk zijn b.v. personeele toelagen of tijdelijke traktementen en de tegemoetkoming gegrond op artikel 6 van de wet van 26 Juni 1876 (Stbl. no. 125). Het zou dus verkeerd zijn als men meende, dat men bij het opmaken van begrootingen in het vervolg juist aan de cijfers van ieder artikel der posten in hoofdstuk VII B voor 1884 (dit werd nu 1885) gebonden was. Om dit te vermijden, werd nu het regeeringsvoorstel aldus gewijzigd: „De traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars genoten wordende, blijven op den voet, waarop die op de begroting der uitgaven van het Rijk voor het dienstjaar 1885 zijn uitgetrokken, aan die gezindheden verzekerd”.

Van al de wijzigingsplannen zou echter geen enkel slagen. Toen de tweede kamer genaderd was tot de behandeling van het wetsontwerp tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in het VI^{de} hoofdstuk der grondwet, stelde Dr. H. J. A. M. Schaepman, afgevaardigde voor Breda, voor, het eerst over te gaan tot behandeling van § 1, luidende: „Er bestaat grond om het volgend voorstel van verandering in het VI^{de} hoofdstuk der Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden in overweging te nemen”,

met de bedoeling tot spoediger verwerping van het wetsontwerp te komen. De kamer nam dit voorstel met 71 tegen 2 stemmen (die van de heeren A. van Dedem en Mr. E. J. J. B. Cremers, voorzitter) aan. Terstond daarop vroeg de minister van binnenlandsche zaken, de heer Heemskerk, schorsing der beraadslaging over dit wetsontwerp en verzocht hij de kamer tot de behandeling van hoofdstuk VII over te gaan, hetgeen geschiedde ¹⁾.

Welke waren de motieven voor dit besluit? De voorsteller ging van de overweging uit, dat waar zooveel verschil van meening bestaat, als over artikel 168, het juiste oogenblik niet schijnt te zijn gekomen om daarin verandering te brengen. Zijn hoofdmotief lag echter ongetwijfeld in deze woorden opgesloten: „Indien men de grondwetsherziening werkelijk wil tot stand brengen, behoort men daarin niet een of andere noot te brengen, die in het oor van het volk minder goed klinken zou. En dat zou kunnen geschieden door de eene of andere wijziging — al moge zij voor rechtsgeleerden nog zoo onschuldig schijnen — in dit hoofdstuk op te nemen”. De heer Mr. H. C. Verniers van der Loeff, afgevaardigde voor Rotterdam, legde namens de groote meerderheid der liberalen, de verklaring af, dat het raadzaam was dit hoofdstuk onaangeroerd te laten. Daarvoor werden door hem drie redenen aangevoerd. Ten eerste zouden de vraagstukken, die er in dat hoofdstuk gelegen zijn, zeker aanleiding geven tot discussies die, zoo mogelijk, liever moesten worden vermeden; ten andere kon men licht tot besluiten komen, die, in latere phasen van de heerschende kerkelijke gisting, meer en eer dan te vermoeden ware, konden blijken min gelukkig te zijn uitvallen, en die voorshands zeker den goeden afloop der grondwetsherziening in gevaar konden brengen. En eindelijk bleef het de vraag in hoeverre de gewone wetgever, ook onder de bestaande bepalingen, bij machte was om, indien het onvermijdelijk noodig bleek, zijnerzijds aan voorkomende moeilijkheden en verwarringen eene oplossing te geven. Ja, zelfs de heer de Savornin Lohman, hoewel de handhaving van artikel 168 geheel onmogelijk noemende, en het regeeringsvoorstel met volle overtuiging bestrijdende, verklaarde desniettemin zelf geen voorstel tot oplossing der kwestie te zullen doen en vóór het voorstel-Schaepman te zullen stemmen. In de kamer — zoo luidde zijne motieven — was deze zaak niet genoegzaam voorbereid; in de eerstvolgende jaren zou daartoe echter eene goede gelegenheid bestaan, want zij zou bij de rechterlijke macht worden gebracht. Dan zou er ruimschoots gelegenheid zijn om zijne sustenus pro en contra duidelijk uiteen te zetten en opnieuw te toetsen aan de stukken en de historische gegevens, zoodat de kamer en het land zouden weten, waaraan men zich te houden heeft. En zeer euphemistisch besloot de heer Lohman met deze toekomstmuziek: „En wij kunnen met te meer

¹⁾ Hand. staten-generaal 1886—1887 bldz., 1629—1645.

gerustheid dezen weg inslaan, omdat, gelijk ik reeds meermalen heb opgemerkt, dit toch geene algemeene grondwetsherziening is, en wij gemakkelijker dan vroeger in de gelegenheid zullen worden gesteld om het een of ander speciaal grondwetsartikel te herzien, daar de Kamer elke vier jaren ontbonden wordt en de Regeering of de Kamer dan telkens vóór de ontbinding eene solutie van de quaestie kan voorstellen". Doch hoe dit zij, zoo goed als unaniem schoof de Kamer de verandering van dit hoofdstuk van de baan. Hoogere politiek was zeker aan deze beslissing niet vreemd. De anti-revolutionnaire partij vreesde ongetwijfeld hare onderlinge verdeeldheid op dit punt aan het licht te doen treden en hare algemeene positie, die toch reeds door de kerkelijke troebelen verzwakt was, nog meer kwaad te doen. En de liberalen waren er te zeer op gesteld om, onder leiding van Heemskerk, de grondwetsherziening tot een goed einde te brengen dan dat zij bleven staan op het verbreken van den financieelen band, door velen hunner gedurig bepleit. Op beide partijen zal ook zeker, met het oog op de aanstaande verkiezingen, na ontbinding der kamers, wel het manifest invloed hebben uitgeoefend, dat door een 26-tal hoogstaande mannen aan de leden der Hervormde kerk was gericht, met het dینگend verzoek „de verkiezing te bevorderen van mannen, die aan onze vaderlandsche kerk een goed hart toedragen". Dit moest ook hieruit blijken dat men artikel 168 in beginsel wilde behouden.

Den 11^{en} October 1887, bij de tweede lezing der voorgestelde grondwetswijzigingen, beklagde de heer Donner, die weder tot lid der Kamer was gekozen en de eerste lezing niet had mede gemaakt, zich er over, dat men den toekomstigen wetgever de handen niet vrijgelaten had en de mogelijkheid gegeven om de zaak van artikel 168 te regelen. Hij verweet verschillende liberalen en anti-revolutionnaires, dat zij, na over den laatsten conservatief het doodenfeest te hebben gevierd, nu zelf ten aanzien van artikel 168 conservatief waren geworden. Nu was het de heer de Savornin Lohman, die op zijn beurt den heer Donner moest trachten gerust te stellen. Hij deed dit kort met deze vraag: „Mijn vriend, verwachtet gij van deze Kamer inderdaad nog eene oplossing die rechtvaardig en rechtmatig mag heeten? Kondt gij dat verwachten na kennis genomen te hebben van het Voorloopig Verslag dat niet minder dan elf meeningen behelsde, waaruit het blijkbaar geworden is dat de meeste leden der Kamer niet op de hoogte waren van de quaestie?" Het komt ons voor dat die vragen den heer Donner weinig zullen hebben bevredigd. De gedurige aanvallen op art. 168, herhaaldelijk van anti-revolutionnaire zijde gedaan, ook nog in het Voorloopig Verslag, hadden een andere houding doen verwachten, dan tegenover het voorstel-Schaepman was aangenomen. Maar de practische politiek hield rekening met den onwil der roomschen en met den tegenstand van de groep-Beelaerts, en vooral met de politiek van de naderende verkiezingen. Daaraan dankte men, dat hoofdstuk VI van de grondwet niet gewijzigd werd.

Voordat de beslissing viel om genoemd hoofdstuk over den godsdienst onveranderd te laten, was door een drietal mannen, die zich daarmee konden vereenigen, ernstig den staf over artikel 168 gebroken. Mr. W. H. de Beaufort, afgevaardigde voor Amsterdam, wees op de groote gebreken, die het artikel aankleven. Omtrent hetgeen er in aan de kerkgenootschappen wordt gewaarborgd, bestaat groote ongelijkheid. Aan de roomsch-catholieke kerk wordt veel minder dan aan de protestantsche gezindheden, aan de oud-bisschoppelijke clerezy en aan de israëlieten wordt niets gewaarborgd. Bovendien rijst de moeilijke vraag aan wie de toelagen door de grondwet gewaarborgd zijn, aan de kerkgenootschappen massaal of aan de afzonderlijke gemeenten. Als de hooge raad hieromtrent eene beslissing zal genomen hebben, zou het kunnen gebeuren, dat de staat veroordeeld werd toelagen te blijven betalen aan gemeenten die bijna niet meer bestaan of aan kerkgenootschappen, die bijna geheel hun ledental hebben verloren. Op grond van beide overwegingen wenschte de heer De Beaufort in geen geval den grondwettigen waarborg, die op zichzelf reeds zóó bedenkelijk was, uit te breiden, en was hij dan ook allerminst genegen met het voorstel der regeering mede te gaan, dat zulks wilde doen met betrekking tot de toelagen, die sinds 1815 verstrekt werden. Ook verklaarde hij zich tegen het weglaten van de tweede alinea, omdat de vraag rijst of dat weglaten geen breken is met het beginsel, hetwelk er in was neergelegd, al wilde de regeering dit ook niet. En daarmee kon de heer De Beaufort zich niet vereenigen, omdat een verbod om nieuwe toelagen te geven niet rekenen zou met allerlei eventualiteiten, ten gevolge van den zeer ingewikkelden toestand van de financieele verhouding tusschen de kerkgenootschappen en den staat. Zijn slotsom luidde dan ook dat artikel 168 bedenkelijk, maar het voorstel der regeering verwerpelijk is.

Verklaarde de heer De Beaufort den grondwetgever formeel volkomen bevoegd om den geldelijken band tusschen staat en kerk te verbreken, hij erkende desniettemin de verkregen rechten der kerkgenootschappen, al bestonden deze niet in juridischen zin, wanneer hij lette op den historischen oorsprong van den financieelen band; op de omstandigheid, dat zij zóó lang het staatssubsidie hebben genoten en zich daarnaar hebben ingericht, en op het gevoel van piëteit tegenover de kerkgenootschappen in het algemeen en voor het goede, dat zij tot stand hebben gebracht. Daarom wenschte hij de kerkgenootschappen te laten behouden, wat zij op dit oogenblik hebben. Maar onvoorwaardelijk wilde hij het hun niet waarborgen. De wetgever moest er verandering in kunnen brengen. De grondwet kon waarborgen geven, dat de gewone wetgever hierbij niet lichtvaardig te werk gaat, b. v. door de bepaling, dat alleen bijzondere omstandigheden, in den boezem van het kerkgenootschap voorgekomen, hem daartoe bevoegdheid zouden geven.

Echter zou hij dan nog alleen bij eene speciale wet, en niet bij een eenvoudigen begrootingspost, vermindering of vermeerdering kunnen aanbrengen. Bij de stemming der kamer en de houding der regeering wenschte hij echter geen amendement in dien geest in te dienen en zou hij zich er toe bepalen te stemmen tegen het wetsontwerp.

De andere liberaal, die zich scheep tegen het bestaande grondwetsartikel en nog scherper tegen het regeeringsvoorstel uitsprak, was de heer W. de Meyier, afgevaardigde voor Haarlem. Hij wees nog met meer nadruk dan de heer De Beaufort op de onzekerheid, die ontstaat wanneer men het antwoord zoekt op de vragen „*wat is in de grondwet gewaarborgd?*” en „*aan wie is het gewaarborgd?*” Wat de eerste vraag betreft, laten de woorden van de grondwet, dat de traktementen aan de gezindheden verzekerd blijven, ons in het onzekere of daarmee is bedoeld, dat elke gemeente, al wordt zij nog zoo klein, recht heeft op de toelagen voor al de predikantsplaatsen, waarover zij in 1815 had te beschikken. De hooge raad antwoordde in 1847 bevestigend, maar de grondwetgever van 1848 wenschte naar de antecedenten een antwoord te geven. En die antecedenten waren dat de staat als betaalsheer het aantal predikanten verminderde waar de bevolking afnam, en dat vermeerderde waar bloei was. In dien geest waren dan ook de koninklijke besluiten en beschikkingen van 1814, 1843 en 1862.

Ook het antwoord op de tweede vraag luidt aan die onzekerheid. In tegenstelling met de meening van den grondwetgever van 1848, die onder „gezindheden” kerkgenootschappen verstond, was de heer De Meyier van oordeel dat het woord „gezindheid” niet kan worden opgevat in den zin van kerkgenootschap, als eene vereeniging van verschillende gemeenten onder één bestuur. Het is veeleer bedoeld in den zin van plaatselijke gemeente. Als bewijs daarvoor haalde hij aan het arrest van den hoogen raad van 1847, die oordeelde dat de traktementen werden gegeven aan de gemeenten en dat „gezindheden” in dien zin moeten worden opgevat. Verder beriep hij zich op Donker Curtius, die zeide, dat er in de grondwet gesproken is van gezindheden om er door aan te duiden, dat ieder genietter werd in zijne eigene categorie, maar niet om er door te kennen te geven verzekering van een globaal genot aan iedere categorie als een geheel en te harer repartitie. Voorts op de constitutie van 1806, die in artikel 6 zegt „Alle uitoefening van godsdienst wordt binnen de muren van de kerken der verschillende gezindheden bepaald” en derhalve „gezindheden” in den zin van plaatselijke gemeenten neemt. Eindelijk op artikel 9 van het decreet van 1808, dat spreekt van schikkingen, welke het meest overeenkomen met de gesteldheid der onderscheidene godsdienstige gezindheden in iedere stad of plaats, en bepaalt dat het onderhoud der kerken ten laste zal komen van de godsdienstige gezindheid, welke het gebruik en bezit derzelve zal hebben. Dáár heeft gezindheid ook de beteekenis van plaatse-

lijke gemeente. Bovendien wees de heer De Meyier er op, dat het woord „gezindheid” niet kan beteekenen „kerkgenootschap” als vereeniging van gemeenten onder één bestuur, omdat er zijn remonstranten, maar hier te lande niet is eene remonstrantsche kerk; doopsgezinden, maar geen doopsgezind kerkgenootschap met eene leer onder een gemeenschappelijk bestuur. Ook bedenke men dat de roomsch-catholieke kerk zich uitstrekt over geheel Europa, zoodat, als de traktementen aan dat kerkgenootschap werden verzekerd, dit geschieden zou aan een genootschap, waarvan het hoofd te Rome zetelt. Nu kan de hervormde kerk tegen dit alles niet aanvoeren, dat de plaatselijke gemeenten, sinds 1816, vrijwillig of onvrijwillig tot die kerk behooren, en dat, wanneer zij daaruit treden, hun recht op traktement ophoudt. Want de grondwet dateert van 1815 en was er dus vóór de organisatie van 1816. In 1815 werden de traktementen dus niet uitgekeerd aan gezindheden, omdat zij zouden behooren tot een later te organiseeren kerk, maar op grond van wat zij deden voor den eeredienst in 't algemeen. Ook zal niemand beweren, dat de grondwet zou beletten eene remonstrantsche gemeente traktement toe te kennen, al behoorde zij niet tot de remonstrantsche broederschap.

Intusschen erkende ook hij dat deze kwestie zeer moeilijk is evenals die wat de grondwet waarborgt. Maar toch wenschte hij, dat de staat zooveel mogelijk volkomen vrijheid van handelen behoude en niet deze of gene richting bescherme, en bovendien de kerk en de kerkelijken gemeenten vrijheid late. Door de regeering moest hier alleen worden gevraagd: wat is recht en billijk?

Wat de tweede alinea van artikel 168 aangaat, wenschte hij dat wanneer gemeenten ophielden te bestaan of zoo in ledental verminderden, dat zij niet al de predikantsplaatsen noodig hebben, die zij in 1815 hadden, men dáár het staatssubsidie, krachtens al. 1 gegeven, verminderde en met de vrijkomende gelden anderen hielp naar al. 2. Zoo zou men een billijke regeling verkrijgen.

Tegen het regeeringsvoorstel kante hij zich dan ook zeer, ten eerste omdat het hetgeen krachtens die tweede alinea is gegeven in de grondwet vastlegt, terwijl bij dat geven veel willekeur heeft plaats gehad, en ten andere omdat door de verandering der woorden van al. 1, die in 1815 geschreven en in 1848 behouden werden, onbewust en onwillens misschien eene totale verandering zou kunnen worden aangebracht, die niemand wenscht, en de staat verplicht zou worden zeven ton meer uit te betalen, dan waartoe hij in 1815 was verplicht, terwijl geen enkele band wordt verbroken en geen enkele kwestie wordt opgelost. En hij voegde er als grief tegen het regeeringsvoorstel bij, dat het eene regeling bij de wet, die het tegenwoordige artikel 168 zijns inziens toelaat, onmogelijk maakt, terwijl deze zeer gewenscht kan blijken te zijn.

De derde spreker, die de financieele verhouding van de regeering tot de verschillende kerkgenootschappen besprak, was de anti-

revolutionnaire afgevaardigde voor Goes, de heer Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman. Hij begon met eene historische beschouwing. De kerk had, reeds vóór de reformatie, tweeërlei soort van kerkelijke goederen ; een gedeelte behoorde aan de locale kerk in engeren zin als instelling of stichting ; een ander gedeelte behoorde aan verschillende vereenigingen, zooals kloosters, of vormde eene bijzondere stichting, zooals prebenden en dergelijke. Deze laatste waren de zoogenaamde bona ecclesiastica. De overheid erkende de ééne christelijke kerk, die toen bestond, als *de* kerk, dat wil ook zeggen als een zelfstandig lichaam, dat door zijn eigen wetten werd beheerscht.

De heer Lohman meent, dat de reformatie geene verandering in de verhouding van de overheid tot de kerk heeft gebracht. Zij bleef de kerk erkennen, maar was het eens met de hervormers, dat de kerk door de hervorming was gezuiverd. Daarmede handhaafde zij dus ook de rechten van de kerken op hare bezittingen. De overheid stelde zich echter met één der kerken in verbinding, namelijk de gereformeerde kerk, die zij erkende als publieke kerk; en wilde toezicht oefenen op hare goederen, om te voorkomen, dat zij aan hare bestemming onttrokken werden. Zij trad daartoe in contact met kerkeraden en classes, doch met deze alle „omdat en in zoover zij den gemeenschappelijken belijdenisband erkennen”. Want daarop en daarop alleen rustte hunne organisatie. Het toezicht der overheid ten aanzien der locale, kerkelijke goederen veranderde nooit in het recht van eigendom. Dit laatste kwam alleen aan de door een gemeenschappelijken belijdenisband verbonden plaatselijke kerken toe.

Geheel anders stond het echter ten aanzien van de goederen, die afkomstig waren van de kloosters. De overheid kwam tegenover deze in dezelfde verhouding waarin zij staat tot goederen, die niet meer aan hun doel kunnen beantwoorden. Want de kloostervereenigingen waren opgeheven ; zoo ook verschillende andere stichtingen. Hare goederen vervielen dientengevolge aan den staat. Ten gevolge van de erkenning van de gereformeerde kerk als publieke kerk, kon de overheid niet anders doen dan ze confiskeeren. Uit de opbrengst heeft zij verschillende zaken bekostigd, vooral scholen en hoogeschole. Dit was haar recht ; zij kon er mede handelen, zooals zij meende dat het beste was.

In de practijk vloeide echter de administratie van beide soort goederen, de locale kerkelijke en de geestelijke goederen veelal in, omdat de overheid de predikanten bezoldigde en zij die traktementen vaak vond, zoowel uit de goederen, die zij ten behoeve der kerk administreerde als uit die waarover zij de vrije beschikking had. Dit geeft evenwel geen recht om te vergeten, dat deze goederen onder verschillenden titel in de hand der overheid waren gekomen.

De grondwetgever van 1798 heeft dat onderscheid terecht in het

oog gehouden. Met de geestelijke goederen handelde hij vrijwel op dezelfde wijze als de staten voorheen hadden gedaan; hij besteedde ze voor de opvoeding der jeugd. De nationaalverklaring bracht ze alleen uit de provinciale kassen in de algemeene kas over. Van roof was dus hierbij geen sprake. De wetgever was daartoe volkomen bevoegd. Echter bleef, ten aanzien van die geestelijke goederen, voor elk lichaam of elke gemeente, die daarop aanspraak mocht maken, het recht bestaan om aan het vertegenwoordigend lichaam de noodige bewijzen daarvan in te dienen en van dit college eene beslissing uit te lokken. Zoo hadden b. v. die gemeenten rechtmatige aanspraak op blijvende uitkeering van traktementen door den staat, die hare goederen bij particulier contract aan de overheid hadden gegeven.

Omtrent de andere kerkelijke goederen handelde die wetgever eveneens correct. Bepaald werd dat al deze goederen, hetzij vóór of na de reformatie door vrijwillige gift, erfmaking, inzameling of aankoop door eenig kerkgenootschap verkregen, als het wettig eigendom der bezitters werden erkend. Dit was zeer billijk. Omtrent de kerkgebouwen en pastorieën, voor zoover zij zulke bijzondere en wettige eigendommen niet waren, werd de beschikking aan elk plaatselijk bewind overgelaten om daaromtrent, binnen zes maanden, een vergelijk tusschen de kerkgenootschappen te treffen. Daaruit blijkt, dat men terug kwam van de beschouwing als ware de gereformeerde kerk *de* christelijke kerk. De heer Lohman is van oordeel, dat hierin de erkenning van de zijde der overheid lag, dat de kerkelijke goederen waren lokaal, en dat zij ten behoeve en ter beschikking moesten blijven van de lokale kerk.

Aan deze bepalingen van de staatsregeling van 1798 werd, vooral ten gevolge van den tegenstand der predikanten, geen gevolg gegeven. In 1801 kwam men er op terug. Lodewijk Napoleon bewandelde eenen weg, geheel tegenovergesteld aan dien van 1798. Kreeg de kerk, volgens deze laatste staatsregeling, geen financieelen steun meer van het rijk, Lodewijk Napoleon opende de staatskas voor alle kerken. En omdat, wanneer zij alle uit de oude, geestelijke goederen haar deel zouden krijgen, elks deel zeer gering zou zijn, vermeerderde hij de staatsuitgaven voor dit doel. Koning Willem I ging dienzelfden weg op. Daaraan danken wij artikel 171 van de grondwet. In de grondwet van 1814 werd gezegd, dat de hervormde kerk alles zou behouden wat zij *jure publico* of *jure privato* genoten had; daarnevens zouden alle kerken een evenredig deel ontvangen. Dit laatste was toen zeer goed uitvoerbaar, omdat de koning meende de bevoegdheid te hebben om alleen die kerken toe te laten, die hij als zoodanig wilde erkennen, en hij zich voorstelde, dat er niet meer kerken zouden zijn dan vier, de nederlandsch-hervormde, de roomsch-catholieke, de luthersche en de israëlietische; de nederlandsch-hervormde kerk zou dan het receptaculum, de vergader-

plaats van alle richtingen zijn ¹⁾. Feitelijk was deze kerk dat reeds lang. Het was een noodzakelijk gevolg van het bestaan der publieke kerk. Deze kon niet bestemd blijven voor enkelen, want de overheid regeert over goeden en kwaden.

Wat heeft nu Willem I met die gereformeerde kerk gedaan? Hij wilde hare leer niet veranderen, maar legde haar eene organisatie op. Dit was, naar hij meende, zijn recht, want er was altijd eene zekere overheidsbemoeiing met de kerk geweest. Ook was er vroeger zoodanig een bestuur, dan toch een gemeenschappelijk verband. Bovendien was de overheid betaalsheer en mocht dus wel wat te zeggen hebben. De leer bleef gehandhaafd, al zeide men niet precies wat onder de leer werd verstaan.

Schijnbaar veranderde niets; inderdaad veranderde alles.

Was vroeger de belijdenis de band, nu vormde het bestuur dezen. En dat bestuur was een koninklijk-synodaal bestuur; de kerk een koninklijke kerk. Tegenstand werd niet geduld. Wie zich verzettede werd buiten de kerk gezet. Dit is gebleken ten aanzien der afgescheidenen in 1834. Deze, die zich op grond van de ondermijning van de belijdenis door de organisatie aan deze laatste niet wilden onderwerpen, werden uit de kerk gedreven, en aan hen werd eerst vergund zich vrij als kerk te organiseeren, nadat zij verklaard hadden afstand te doen van al de goederen der kerk.

De heer Lohman concludeert hieruit, dat de goederen de hoofdzaak waren geworden en niet meer de belijdenis. Zoo werd de hervormde kerk geneutraliseerd. Later gaf de koning aan het aldus gecreëerde bestuur de bevoegdheid om zelf de kerk te organiseeren. Maar dat bestuur heeft toen, in overleg met de door den koning ingestelde besturen, een nieuw reglement gemaakt, zonder dat zelfs de kerkeraden geraadpleegd waren. Van vrije keuze der gemeenten was geen sprake. Zelfs het later ingevoerde algemeen stemrecht mag slechts worden uitgeoefend onder voorwaarde der erkenning van de besturen.

Zoo werd de belijdeniskerk bestuurskerk. Goederen, die vroeger behoorden aan eerstgenoemde gingen over op de laatste, en den gereformeerden, die aan hunne belijdenis moesten vasthouden, bleef niets anders over, dan die goederen, die hun toebehoorden, los te laten. Wij hebben thans het tegenovergestelde van vroeger en toch houdt men vol, dat de organisatie van 1816 rebus ipsis et factis is aangenomen en zelfs dat dit onherroepelijk is geschied. Bovendien wijst men nu de aldus georganiseerde kerk niet alleen datgene toe wat altijd aan de kerk heeft behoord, maar ook wat eigenlijk aan den staat behoort, doch vroeger door dezen steeds aan de gereformeerde kerk ten gebuike werd gegeven, en zelfs geeft

¹⁾ Eigenaardig voegt de heer Lohman er aan toe: „De gemeente kon er niet veel tegen doen, want de kerkeraden werden grootendeels door coöptatie gekozen, en de gemeenteleden hadden weinig invloed.”

men haar nog alle subsidiën, die na 1815 door den staat aan de gereformeerde kerk zijn uitgekeerd.

De heer Lohman komt dan ook tegen het regeeringsvoorstel op, dat dezen toestand niet alleen wil handhaven, maar verergeren, waar het bij de grondwet al de thans genoten subsidies wil vastleggen, zoodat daarop niet kan worden teruggekomen dan bij grondwetsherziening. Hij noemde dat voorstel onrechtvaardig, onstaatkundig, onzedelijk. Onrechtvaardig, omdat men zegeven zal aan hen, die niet getrouw zijn aan de belijdenis, en het geld en goed zal onttrekken aan hen, die daaraan getrouw zijn. Onstaatkundig, omdat eene regeering, die zegt neutraal te zijn, partij kiest voor eene belijdenislooze en tegen eene belijdende kerk. Onzedelijk, omdat daardoor de onwaarheid in de kerk in de hand wordt gewerkt. In tegenstelling met het regeeringsvoorstel wenscht hij losmaking van de kerk van alle financieele banden met den staat. Hij doet daartoe echter thans geen voorstel, als zijnde die zaak niet voldoende voorbereid. Ook zal er als de rechterlijke macht over deze kwestie zal hebben beslist, gelegenheid zijn om de sustenus pro en contra uiteen te zetten en opnieuw aan de stukken en de historische gegevens te toetsen. Op dit oogenblik wenschte hij dus handhaving van het bestaande artikel 168.

De toenmalige minister van binnenlandsche zaken, die wèl zag aankomen, dat het hoofdstuk over den godsdienst niet verder aan de orde zou komen, beantwoordde slechts zeer kort de sprekers. Hij kwam daarbij op tegen de onderscheiding, die de heer Lohman tusschen vroeger en later had gemaakt, als zou voorheen de belijdenis de grondslag van de kerk zijn geweest en deze thans de reglementen zijn. Die antithese was volgens hem onjuist. Steeds was de gemeenschap van belijdenis doel en waren de reglementen gevolg; aan beide onderwierp men zich. De regeering heeft echter met de belijdenis niets te maken; zij eerbiedigt ze. En van de reglementen neemt zij alleen kennis, om te zien of zij iets bevatten, dat strijdig is met het welzijn van den staat. Ten aanzien van het geldelijke had Willem I het billijke beginsel vastgelegd in het besluit van 19 Januari 1814, dat de staat, zorgende voor de gewezen publieke kerk, ook evenzeer iets moest doen voor andere kerkgenootschappen. Die daad was een daad van herstel van gepleegd onrecht — en van dien dag dagteekent de financieele verhouding tusschen staat en kerk, gelijk die nu nog is. De regeering — zóó verklaarde minister Heemskerk — wenschte die verhouding ten nadeele van de kerkgenootschappen in Nederland niet te verbreken.

Hierbij liet minister Heemskerk het. De aanneming van het bovenvermelde voorstel-Schaepman, maakte aan de verdere beraadslagingen over dit hoofdstuk een einde. Dientengevolge bleef het luiden, zooals in de grondwet van 1848. Alleen de nummering der artikelen werd veranderd. Deze waren nu niet meer 164-170, maar werden 167-173.